

Izabela Bawej

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

KONTEKST KULTUROWY W KOMUNIKACJI JĘZYKOWEJ Z PERSPEKTYWY JĘZYKOWEGO OBRAZU *SUS DOMESTICA* W RELACJI JĘZYK POLSKI – JĘZYK NIEMIECKI

THE CULTURAL CONTEXT IN INTERLINGUISTIC COMMUNICATION
IN A CONTRASTIVE GERMAN-POLISH STUDY
OF THE LANGUAGE IMAGE OF *SUS DOMESTICA*

Key words: culture, language, pig, Polish, German.

Abstract:

The article presents the cultural image and symbolism of the domestic pig in German and Polish. The author analyzes idioms with the word pig and individual lexemes with metaphoric meaning, highlighting the cultural conditioning of similarities and differences in both languages.

Widzimy, słyszymy i w ogóle doświadczamy
tak, jak doświadczamy, w dużej mierze dlatego,
że zwyczaje językowe naszej społeczności pre-
ferują pewne wybory interpretacyjne.

Edward Sapir, *Kultura, język, osobowość*

Wstęp

Każdego dnia dochodzi do spotkania Polaków z przedstawicielami innych kultur. Chodzi tu o kontakty na płaszczyźnie politycznej, gospodarczej, naukowej czy towarzyskiej. Bardzo często różnice kulturowe pomiędzy narodami są tak duże, że mogą prowadzić do niepowodzenia w komunikacji pomiędzy ich przedstawicielami. Nawet różnice pomiędzy narodami, które mają wiele zbieżnych cech, jak na

przykład Polacy i Niemcy, mogą być źródłem nieporozumień. Często bowiem ich przyczyną jest nie tylko niewystarczająca znajomość języka, lecz także niezajomość obcej kultury. Jak zauważa Renata Grzegorzczkova:

Trudność w porozumieniu się między ludźmi wynika nie tyle z różnic w systemach językowych, ile z różnic w bagażu doświadczeń i przekonań mówiących. [...] najdonioślejszą rolę pełnią tu konotacje semantyczne, środowiskowe i indywidualne. One to, powstałe na skutek doświadczeń i przeżyć ludzi mówiących, powodują, że wypowiedzi językowe są bardzo często odbierane subiektywnie, niezgodnie z intencją nadawcy, wywołując w odbiorcach całą sferę skojarzeń niezamierzonych przez nadawcę. Powoduje to, że język bardzo często zamiast łączyć dzieli rozmówców¹.

O wyborze tematu artykułu zadecydowało wydarzenie, którego byłam świadkiem, będąc w Niemczech na jednym z bożonarodzeniowych jarmarków. Na takich jarmarkach sprzedaje się nie tylko ozdoby świąteczne, regionalne specjały czy wyroby rzemieślnicze, lecz także najprzeróżniejsze figurki, na przykład figurki świnek. Przypadkowo usłyszałam wtedy rozmowę dwóch Polek, które przechadzały się wśród straganów:

Polka 1: Zobacz, co za dziwny naród, wszędzie sprzedają te świnię.

Polka 2: No, oni chyba je bardzo lubią.

Przedstawiona scenka jest przykładem powiązania kultury z leksykonem. Jest to sytuacja, w której doszło do błędnej interpretacji wybranego elementu obcej kultury. Dlatego w ramach niniejszego artykułu chciałabym kilka słów poświęcić językowemu obrazowi świni domowej w wybranych związkach frazeologicznych w języku polskim i w języku niemieckim. Frazeologizmy jako część języka są jednocześnie częścią kultury każdego narodu. Nierzadko w codziennej komunikacji poprzez ich pryzmat postrzegamy i opisujemy otaczającą nas rzeczywistość. Chodzi tu także o usuwanie fałszywych uogólnień oraz o pozbywanie się błędnych wyobrażeń o innym narodzie i jego kulturze. „Osoby niebędące rodzimymi użytkownikami języka (cudzoziemcy) nie zdają sobie często sprawy z kulturowo uwarunkowanych różnic w swoim językowym i pozajęzykowym zachowaniu, a także z wynikających z nich konsekwencji”². Niektóre z takich osób znają tylko swój język ojczysty i swoją kulturę, więc wyjeżdżając za granicę, nie zawsze respektują wzorce tej kultury, która różni się od ich własnej.

Współczesne badania językoznawcze przyjmują szerokie spojrzenie na język, które sugeruje, by zjawiska językowe postrzegać w różnorodnym kontekście kulturowym. W kontaktach międzyludzkich mamy bowiem do czynienia nie tylko

¹ R. Grzegorzczkova, *Pojęcie językowego obrazu świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin 1999, s. 46.

² E. Zawadzka, *Nauczyciele języków obcych w dobie przemian*, Kraków 2004, s. 199.

ze „zderzeniem” języków, lecz także ze „zderzeniem” kultur³. W niniejszych rozważaniach przedstawię zatem znaczenie leksykalne polskiego słowa *świnia* i jego niemieckiego ekwiwalentu *Schwein*, informujące o cechach identyfikacyjnych zwierzęcia jako elementach rzeczywistości oraz o łączonych z nim konotacjach w kulturze polskiej i w kulturze niemieckiej. Wezmę pod uwagę definicje słownikowe *świni* domowej i zweryfikuję jej cechy konotacyjne w jednej i w drugiej kulturze, co pozwoli nakreślić językowy obraz świata tego zwierzęcia wśród użytkowników obydwu języków. Przedstawiony opis ma odpowiedzieć na pytanie, co myśli Polak, kiedy mówi *świnia*, a jakie skojarzenia ma Niemiec, mówiąc i myśląc *Schwein*. Równocześnie chciałabym wyjaśnić, iż w tytule świadomie zastosowałam łacińską nomenklaturę zoologiczną *Sus domestica*, ponieważ nazwa *świnia domowa* brzmiałaby trywialnie.

Podstawę przedłożonej analizy stanowią źródła leksykograficzne: wybrane słowniki ogólne języka polskiego i języka niemieckiego (*Słownik języka polskiego* 1985; *Słownik frazeologiczny języka polskiego* 1989; *Langenscheidts Großwörterbuch. Deutsch als Fremdsprache* 1993; *Duden. Das Bedeutungswörterbuch* 2002; *Duden. Redewendungen* 2002; *Nowy słownik języka polskiego* 2002) oraz opracowanie o charakterze kulturowym: *Słownik symboli* 1990. Analizując materiał, wypisałam z wybranych słowników przedmiotowy leksem, mający poza podstawowym znaczeniem także znaczenie przenośne, i związki frazeologiczne ze słowem *świnia* w języku polskim i *Schwein* w języku niemieckim. Z uwagi na ograniczone ramy niniejszego artykułu nie wzięłam pod uwagę rodziny wyrazów i derywatów słotwórczych przedmiotowego leksemu. Po każdym przykładzie w języku niemieckim podałam własne tłumaczenie na język polski.

Elementy kulturowe w komunikacji językowej

Język jest wykorzystywany jako narzędzie do porozumiewania się. W procesie komunikacji, niezależnie od tego, czy odbywa się ona w języku ojczystym czy w języku obcym, może dojść jednak do zakłóceń. Wyjaśnijmy to na przykładzie aktu komunikacyjnego.

W porozumiewaniu się językowym istotne role pełnią następujące komponenty społecznego funkcjonowania języka: personel, sytuacja, komunikat językowy, temat, kanał i kod. Personel stanowią osoby, które uczestniczą w procesie komunikowania się. Są to nadawca i odbiorca, a każdy z nich zajmuje pewne miejsce w hierarchii społecznej, co ma wpływ na stosowane formy językowe. Innego języka na przykład używa się w stosunku do nieznajomych czy starszych osób, a innego

³ E. Tabakowska, *Bariery kulturowe zbudowane są z gramatyki*, [w:] *Przekład – język – kultura*, red. R. Lewicki, Lublin 2002, s. 26.

w rozmowach z bliskimi i rówieśnikami. Sytuacja związana jest z rolami, jakie pełni personel, oraz z miejscem, w którym odbywa się akt komunikacji. Personel i miejsce znajdują się w określonym związku ze sobą. Tak rozumiana sytuacja jest częścią kultury, do której zalicza się obowiązujące normy i wzorce społecznego zachowania⁴.

Kolejnym elementem aktu komunikacyjnego jest komunikat językowy (tekst). Nadawca tworzy tekst i nadaje mu jakąś postać materialną, aby jego wypowiedź stała się dostępna odbiorcy. Tekst językowy odnosi się do pewnego fragmentu rzeczywistości pozajęzykowej. Dlatego treść komunikatu językowego określa temat, który może wpływać na dobór leksyki i cechy formalne komunikatu, np. styl czy elementy pozajęzykowe, typu gesty lub brzmienie głosu. W akcie komunikacji niezbędny jest także kanał, czyli środek przekazu informacji, np. głos, mimika twarzy, ruchy ciała czy pismo. Komunikat musi być sformułowany według tego samego kodu językowego znanego zarówno nadawcy, jak i odbiorcy, co zapewnia właściwe zrozumienie przekazywanych i odbieranych informacji⁵.

Jak wyżej wspomniano, każdy komunikat przekazywany jest w określonej sytuacji. Dlatego na przykład wyraz *pięknie* ma inny wydźwięk, gdy rodzice mówią do dziecka, które dostało dobrą ocenę w szkole, a inny, gdy zwracają się do nastolatka, który przyniósł kolejną uwagę w dzienniczku. W przypadku procesu komunikacji pomiędzy przedstawicielami odmiennych kultur dochodzą do tego elementy kulturowe. Osoby z różnych kręgów kulturowych nie rozumieją się, jeśli nie będą znać zwyczajów czy tradycji ważnych dla przedstawicieli innej kultury. Wyobraźmy sobie sytuację, gdy Polakowi będącemu w Niemczech coś się udało, chociaż na to nie zasłużył, i Niemiec w takich okolicznościach mówi *Schwein gehabt* 'miałeś świnię'. Reakcja Polaka, który nie zna zbyt dobrze języka niemieckiego, a przede wszystkim niemieckiej kultury, to najczęściej zdziwienie i oburzenie, że ktoś mówi o nim, jak o świni. Nie wie on, że zwierzę to uchodzi w Niemczech za symbol szczęścia, tak jak u nas w Polsce na przykład bocian w gnieździe czy łuska karpia w portfelu.

Odbiorca, który nie zna dobrze rzeczywistości kulturowej kraju docelowego, może mieć problemy ze zrozumieniem innych i być sam niezrozumiany. Dlatego kontekst kulturowy jest istotnym elementem w procesie komunikacji językowej, zwłaszcza tej w języku obcym. Jak podaje Maria Dakowska:

[...] procesy poznawcze i komunikacyjne człowieka pozostają ze sobą w ścisłej zależności. [...] komunikacyjne funkcjonowanie człowieka w kontekście społecznym

⁴ B. Banach, *Interkulturowe tendencje we współczesnej glottodydaktyce*, „Przegląd Glottodydaktyczny” 2001, t. 17, s. 124.

⁵ H.O. Spilmann, *Einführung in die germanistische Linguistik*, Berlin 2000, s. 29–30.

możliwe jest dzięki jego poznawczemu wyposażeniu, a także wiedzy i doświadczeniom jako użytkownika języka⁶.

Należy dodać, iż jeśli odwołamy się do różnic między językami i do wynikających z nich trudności w komunikacji, mówimy najczęściej o *barierach językowych*. Elżbieta Tabakowska podkreśla⁷, że w procesie komunikacji kluczowy powinien być zwrot *bariery kulturowe*. *Bariery kulturowe* w aspekcie językowym dotyczą leksykonu (np. uwarunkowana kulturowo kategoryzacja rzeczywistości pozajęzykowej znajduje swoje odbicie w braku ekwiwalencji na poziomie leksykalnym), konwencji pragmatycznych (np. formuły grzecznościowe, formy adresatywne, idiomy) czy gramatyki (np. morfologia zdrobnień, semantyka strony biernej, konwersja, zaimki dzierżawcze).

Język należy traktować nie tylko jako środek czy narzędzie służące wymianie informacji, lecz także jako składnik kultury i magazyn wiedzy o kulturze⁸. Według Janusza Anusiewicza:

[...] język jest jednym z najważniejszych składników kultury, zaś kultura jest zawarta w języku – jego systemie, tekstach, sposobach posługiwania się nimi [...]. [...] traktujemy język jako środek czy narzędzie służące wymianie informacji, ale również, a może przede wszystkim jako magazyn doświadczenia zbiorowego danej społeczności, odzwierciedlającego hierarchie wartości i systemy znaczeń, oraz jako czynnik umożliwiający dostęp do świata tudzież poznanie go, w sposób z góry już określony⁹.

Mówiąc o elementach kulturowych i kontekście kulturowym w porozumiewaniu się językowym, istnieje konieczność zdefiniowania terminu *kultura*. Różni autorzy stosują słowo *kultura* w różnym znaczeniu. Na przykład Anna Bednarczyk¹⁰ podaje, że kultura w znaczeniu najstarszym obejmuje wszystko, co jest rezultatem zbiorowej i duchowej działalności danego społeczeństwa. Do kultury należy charakterystyczny system wzorów i norm obowiązujących w tej społeczności. Według Anny Wierzbickiej¹¹ kultura jest przekazywanym historycznie wzorcem odziedziczonych po przodkach pojęć i idei wyrażonych w formach symbolicznych, za pomocą których ludzie utrwalają, rozwijają i przekazują innym swoją wiedzę o życiu i swoje postawy wobec niego. Język, a przede wszystkim jego słownictwo, jest dowodem na historycznie przekazywane idee życia i postawy wobec niego. Poprzez

⁶ M. Dakowska, *Psycholingwistyczne podstawy dydaktyki języków obcych*, Warszawa 2008, s. 10.

⁷ E. Tabakowska, *Bariery kulturowe...*, s. 26.

⁸ Por. D. Kępa-Figura, *Kategoryzacja w komunikacji językowej na przykładzie leksemu „ptak”*, Lublin 2007, s. 15.

⁹ J. Anusiewicz, *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław 1995, s. 3.

¹⁰ A. Bednarczyk, *Kulturowe aspekty przekładu literackiego*, Katowice 2002, s. 5–6.

¹¹ A. Wierzbicka, *Słowa klucze. Różne języki – różne kultury*, tłum. I. Duraj-Nowosielska, Warszawa 2007, s. 50.

język dany naród rozwija swoje nastawienie do życia i za jego pomocą komunikuje je innym. Dakowska podkreśla:

Komunikacja językowa jest mocno zakotwiczona w kontekście danego społeczeństwa, iż zdeterminowana musi być przez sposób jej życia, czyli kulturę. [...] Kulturę możemy postrzegać w kategoriach komunikacji międzyludzkiej. Człowiek tworzy kulturę, odbiera ją, uczy się jej od innych. Kultura jest nabywana i przekazywana z pokolenia na pokolenie. Kulturę można określić jako wspólną tradycję i historię, ocenianą przez pryzmat wartości wyznawanych przez tę grupę¹².

Kultura danej społeczności językowej jest wyrazem „sposobu doświadczania świata” przez daną społeczność. Każdą kulturę można zatem potraktować jako określoną konceptualizację świata i jako efekt pewnej postawy wobec niego. Ponieważ język ma charakter kulturowy, w nim zawarty jest sposób myślenia jego użytkowników, sposób widzenia i wartościowania przez nich otaczającej rzeczywistości¹³.

Językowy obraz świata

Fundamentem współczesnej myśli o języku jest postawa nazywana „podstawowym realizmem”, która przyjmuje kilka zasadniczych założeń: wokół nas istnieje świat realny, który jest zewnętrzny wobec ludzkiego poznania. Istnieje także (wewnętrzna) rzeczywistość ludzkiego doświadczenia. Stworzony przez człowieka język naturalny dzieli świat według określonej interpretacji rzeczy i osób oraz relacji, które ten świat tworzą. Interpretacje kształtują zarówno inherentne cechy ludzkiego umysłu (wspólne dla wszystkich przedstawicieli gatunku), jak i czynniki osobowościowe, społeczne i kulturowe. Stąd też mamy do czynienia z różnymi obrazami (jednego) świata, znajdującymi odbicie w poszczególnych językach. Twierdzenie, że język odzwierciedla różnice kulturowe, jest dla wielu badaczy języka banalne, ale jest ono powszechnie przyjmowane jako tzw. słabsza wersja hipotezy Sapira-Whorfa (w odróżnieniu od odrzucanej wersji mocniejszej, postulującej determinizm językowy)¹⁴.

Analiza językowego obrazu świata daje odpowiedź na pytanie, jaki obraz świata, tj. rzeczywistości pozajęzykowej, zawarty jest w języku, co się na niego składa, czyli jaka wiedza, jakie doświadczenia i wartości przyjęte i uznane przez społeczność posługującą się danym językiem, zostały w nim zmagazynowane, są

¹² M. Dakowska, *Psycholingwistyczne...*, s. 66.

¹³ Por. D. Kępa-Figura, *Kategoryzacja...*, s. 14, 16.

¹⁴ E. Tabakowska, *Bariery kulturowe...*, s. 26–27; R. Pörings, U. Schmitz, *Sprache und Sprachwissenschaft. Eine kognitiv orientierte Einführung*, Tübingen 2003, s. 140–141.

przechowywane i przekazywane następnym pokoleniom¹⁵. Warto w tym miejscu przytoczyć słowa Grzegorzycykowej, która definiuje językowy obraz świata w następujący sposób:

Językowy obraz świata chciałabym zrozumieć jako strukturę pojęciową utrwaloną (zakrzepłą) w systemie danego języka, a więc w jego właściwościach gramatycznych i leksykalnych (znaczeniach wyrazów i ich łączliwości), realizującą się, jak wszystko w języku, za pomocą tekstów (wypowiedzi)¹⁶.

Z definicji tej wynika, że językowy obraz świata jest strukturą pojęciową, charakterystyczną dla każdego języka, za pomocą której ludzie mówiący tym językiem ujmują (tj. klasyfikują, nazywają i interpretują) świat. Struktura ta jest pochodną sposobu konceptualizacji świata obowiązującego w danej kulturze. Dlatego też analiza języka jest źródłem wiedzy o sposobie myślenia człowieka o świecie i o danym wycinku rzeczywistości pozajęzykowej¹⁷. Językowy obraz świata jest tą częścią obrazu świata, która przejawia się w danych językowych. Jest to sposób, w jaki przenoszone są do języka doświadczenia, przeżycia i wyobrażenia danej wspólnoty o rzeczywistości¹⁸.

Według Grzegorzycykowej¹⁹ istotnym elementem językowego obrazu świata są cechy słownictwa stanowiące swoisty klasyfikator rzeczywistości. Układ znaczeń leksemów i cech kojarzonych ze zjawiskami nienależącymi do cech desygnacyjnych oraz związana z tym typowa łączliwość składają się na charakterystyczny dla danego języka sposób ujmowania zjawisk. Ważnym składnikiem językowego obrazu świata są konotacje semantyczne. Są to cechy (oceny, emocje) kojarzone przez ogół osób mówiących danym językiem z desygnatami nazw, utrwalone w pewnych faktach językowych (np. metaforach, derywatach, frazeologizmach), lub – w wypadku konotacji indywidualnych – nie wyrażone językowo, ale przejawiające się w określonej charakterystycznej łączliwości, np. ktoś, kto wiąże z pewnymi zjawiskami cechy negatywne, nie będzie używał ich nazw w połączeniu z wykładnikami cech pozytywnych.

Językowy obraz świata jest podsumowaniem i zestawieniem codziennych doświadczeń, przyjętych i zaakceptowanych przez daną wspólnotę komunikatywną norm, wartości, sposobów oceniania, wyobrażeń i stosunku do otaczającej ją rzeczywistości materialnej (zewnętrznej) i duchowej (wewnętrznej)²⁰.

¹⁵ J. Anusiewicz, *Problematyka językowego obrazu świata w poglądach niektórych językoznawców i filozofów niemieckich XX wieku*, [w:] *Językowy obraz świata...*, s. 261.

¹⁶ R. Grzegorzycykowa, *Pojęcie...*, s. 41.

¹⁷ Por. D. Kępa-Figura, *Kategoryzacja...*, s. 34.

¹⁸ M. Kadrič, K. Kaindl, M. Kaiser-Cookie, *Translatorische Methodik*, Wien 2010, s. 29.

¹⁹ R. Grzegorzycykowa, *Pojęcie...*, s. 43–44.

²⁰ J. Anusiewicz, A. Dąbrowska, M. Fleischer, *Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej*, [w:] *Język a Kultura*, t. 3, red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, Wrocław 2000, s. 25.

Definicje leksykograficzne i konotacje semantyczne hasła *świnia domowa*

Aby mówić o językowym obrazie świni domowej, czyli o obrazie tego zwierzęcia wyrażającym się poprzez środki językowe, skoncentruję się na cechach desygnacyjnych oraz cechach konotacyjnych przedmiotowego obiektu językowego. Zaczniemy od definicji leksykograficznych i ich eksplikacji w języku polskim i w języku niemieckim.

Definicja słowa *świnia* zamieszczona w *Słowniku języka polskiego* pod redakcją Mieczysława Szymczaka brzmi:

[...] zwierzę domowe z rodziny o tej samej nazwie, hodowane prawie na całym świecie, głównie dla mięsa i tłuszczu; pochodzi od dzika, udomowione przed kilkoma tysiącami lat²¹.

Odmienny opis słowa *świnia* przyjęto w *Nowym słowniku języka polskiego* pod redakcją Elżbiety Sobol, gdzie czytamy:

[...] zwierzę domowe parzystokopytne, o pysku wydłużonym w ryj, pokryte szczecina [...]²².

W słowniku *Langenscheidts Großwörterbuch. Deutsch als Fremdsprache* znajdziemy następującą definicję świni domowej:

[...] ein Tier mit kurzen Beinen u. dicker Haut, das man wegen seines Fleisches züchtet²³ (zwierzę o krótkich nogach i grubej skórze, które hoduje się ze względu na mięso – tłum. I.B.).

Bogatsza jest definicja w słowniku *Duden. Das Bedeutungswörterbuch*, w której autorzy koncentrują się na wyglądzie zwierzęcia:

[...] kurzbeiniges (Säuge)tier mit gedrungenem Körper, länglichem Kopf, rüsselartig verlängerter Schnauze, meist rosafarbener, mit Borsten bedeckter Haut und meist geringeltem Schwanz²⁴ (krótkonogi ssak o przysadzistym ciele, podłużnej głowie, wydłużonym pysku w kształcie ryja, najczęściej koloru różowego, o skórze pokrytej szczecina i skręconym ogonie – tłum. I.B.).

Definicje leksykograficzne słów *świnia* i *Schwein* zamieszczone w słownikach polskich i niemieckich obejmują znaczenie naukowe i znaczenie potoczne, tj. elementy wchodzące w skład pola znaczeniowego nazwy przedmiotowego zwierzęcia hodowanego: *świnia* to zwierzę domowe, które ma ryj, krótkie nogi, zakręcony ogon, często w kolorze różowym, jest pokryte szczecina, tuczy się je dla mięsa

²¹ *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. 1–3, Warszawa 1985, s. 468.

²² *Nowy słownik języka polskiego*, red. E. Sobol, Warszawa 2002, s. 1014.

²³ *Langenscheidts Großwörterbuch. Deutsch als Fremdsprache*, Berlin 1993, s. 865.

²⁴ *Duden. Das Bedeutungswörterbuch*, Mannheim 2002, s. 803.

i tłuszczu. Na językowy obraz danego obiektu składają się również informacje utrwalone językowo, których nie uwzględnia się w prezentowanych hasłach z uwagi na ogólny charakter słowników i rodzaj przedstawianych w nich informacji leksykograficznych²⁵, a które zawierają istotne charakterystyki dla opisu językowego obrazu świata. Dlatego należy dodać, że zwierzę nazywane *świnia* ma wiele innych właściwości. Żyje w chlewie, kwiczy, chrząka, rozmnaża się w określony sposób, w określony sposób się porusza i odżywia. Wszystkie te cechy składają się na sferę desygnacyjną znaczenia leksemów *świnia* i *Schwein*.

Przypomnijmy, że desygnacja służy do logicznego porządkowania świata poprzez język i do określania społecznie obiektywnych właściwości tego świata, a tworzą ją cechy charakterystyczne dla typowych (prototypowych) przedstawicieli klasy²⁶. Inherentnym składnikiem treści wyrazu jest także konotacja, czyli cechy dopełniające treść jednostki leksykalnej. Konotacja jest charakterystyką przypisaną referentowi i nie wchodzi w zakres jej definicji. Konotacja w odróżnieniu od desygnacji obejmuje cechy stereotypowe, a nie charakterystyczne, cechy przypisywane zgodnie z określonym systemem kulturowym. Pokazuje ona subiektywny sposób myślenia ludzi nacechowany kryteriami wartościowania świata²⁷. Komponenty konotacyjne tworzą fakultatywną, aktualizowaną kontekstowo warstwę znaczenia i odpowiadają warunkowanym przez czynniki kulturowe systemom wierzeń i przekonań użytkowników danego języka²⁸.

Słowo *świnia* jest związane z szeroko rozumianą kulturą, a tym samym jest obciążone znaczeniowo. Dlatego mówiąc o językowym obrazie *świni*, nie można pominąć związanej z nią symboliki, tj. jej obrazu kulturowego. W *Słowniku symboli* Władysława Kopalińskiego²⁹ znajdziemy na przykład informacje o roli i symbolicznym znaczeniu świni w różnych kulturach: Egipcjanie, Grecy i Rzymianie hodowali świnię dla mięsa oraz jako zwierzęta ofiarne i ulubiony przysmak bogów. W Grecji oczyszczano zbrodniarza krwią ofiarnej świni oraz wodą bieżącą. W starożytności i średniowieczu świnię żywiły się padliną i odpadkami, z których oczyszczały okolicę, stąd też symbolizowały oczyszczenie, ofiarę oraz zepsucie, nieczyste pożądanie, upadek moralny, rozwiąłość, sprośność, ciemność, głupotę, nieuctwo, nieokrzeseanie, brud, chciwość, łapczywość, żarłoczność czy wulgarność. Świnia w chrześcijaństwie oznacza zmysłowość, jest atrybutem św. Antoniego Wielkiego, pustelnika, który miał pokonać demona zmysłowości. Świnia jest także symbolem nieczystości. Żydzi uważają świnię za zwierze nieczyste,

²⁵ S. Grucza, *Struktura i funkcja słowników glottodydaktycznych. Słowniki do nauki języka obcego*, „Przegląd Glottodydaktyczny” 2001, t. 17, s. 136.

²⁶ Por. D. Kępa-Figura, *Kategoryzacja...*, s. 31.

²⁷ E. Łuczyński, J. Maćkiewicz, *Językoznawstwo ogólne. Wybrane zagadnienia*, Gdańsk 2002, s. 34–35; D. Kępa-Figura, *Kategoryzacja...*, Lublin 2007, s. 31.

²⁸ R. Tokarski, *Językowy obraz świata w metaforach potocznych*, [w:] *Językowy obraz świata...*, s. 66.

²⁹ W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Warszawa 1990, s. 419–420.

bo ma rozdzielone kopyto i nie jest przeżuwaczem, dlatego też nie spożywają wieprzowiny, a zwierzę kojarzą z brudem. Również Egipcjanie uważali świnie za stworzenie nieczyste, dlatego hodowcom świń i świniopasom nie wolno było wchodzić do świątyń egipskich, a żenić się mogli tylko w swoim gronie. Podobnie w krajach arabskich świnia uchodzi za zwierzę nieczyste i wywołuje odrazę. Świnia w budyzmie oznacza nieuctwo. W misteriach eleuzyńskich składano w ofierze maciorę dla bogini Demeter, która nauczyła ludzi orać ziemię, podobnie jak świnia ryje grunt.

W Biblii świnia uznana jest za zwierzę rytualnie nieczyste, o czym wspomina Ewangelia św. Mateusza: gdy Jezus uzdrawia dwóch opętanych, demony, które w nich przebywały, wstępują w trzodę świń, która pędząc po urwistym zboczu, wpada do jeziora i ginie (Mt 8,28–31).

Pytanie o językowy obraz świni jest pytaniem o to, co jest uwarunkowane kulturowo i jakie cechy są charakterystyczne dla językowego obrazu świni domowej w poszczególnych kulturach. Dlatego, mówiąc czy myśląc o świni, bierzemy pod uwagę nie tylko te cechy, które wyróżniają ją spośród innych zwierząt. Mówimy na przykład, że świnia jest brudna, że wszystko żre lub że tarza się w błocie. Zwierzętom często przypisuje się także cechy nieprawdziwe, niezgodne z rzeczywistością, na przykład cechy antropomorfizujące zwierzęta: świnia jest stara i głupia (*Ty stara świnio! Głupia świnia! Głupia świnio!*). Świnia ma najgorszą pozycję wśród zwierząt domowych. Oceniamy ją negatywnie, o czym świadczą porównania człowieka do świni, np. *jak świnia*, czy wyzwiska, np. *ty świnio!* Cechy te mieszczą się w konotacyjnej sferze znaczenia. Dodajmy w tym kontekście, iż często charakteryzuje się człowieka za pomocą nazw zwierząt w postaci metafor. Z reguły nazwy zwierząt mają konotacje wyraźnie negatywne: od właściwości czy zachowań ocenianych jako moralnie złe aż po negatywną cechę wyglądu zewnętrznego³⁰. Warto zauważyć, iż w życiu codziennym chętnie posługujemy się nazwami zwierząt, wyrażając się negatywnie o drugiej osobie, np.: *rządzić się jak szara gęś*, *głupia krowa*, *spocony jak szczur*, *wstrętna żmija*, *stary koń* itd. Dowodem na to jest także bogactwo konotacyjne samej nazwy *świnia* w kulturze polskiej i niemieckiej.

Językowy obraz świni domowej w języku polskim i w języku niemieckim

Każdy język dysponuje określonym zasobem środków językowych, pozwalających wyrazić i obrazowo określać otaczający nas świat i jego elementy. Należą do nich będące przedmiotem niniejszych rozważań związki frazeologiczne zawierające słowo *świnia* w języku polskim i *Schwein* w języku niemieckim. Różnorodność

³⁰ R. Tokarski, *Językowy obraz świata...*, s. 74–76.

osób czy zachowań ludzkich opisywanych za pomocą takich frazeologizmów świadczy o głębokiej potrzebie stosowania ich w codziennej komunikacji.

Frazeologizmy odzwierciedlają tradycję, mentalność czy fakty realioznawcze; są one w znacznej mierze wyrażeniami motywowanymi jakimś obrazem charakterystycznym dla danego języka. Obrazy te mogą być nie tylko identyczne w obydwu językach, lecz także mogą się różnić ze względu na specyfikę każdej kultury³¹.

W związku z powyższym, przedstawiając symbolikę świni w języku polskim i w języku niemieckim, podzieliłam wybrane związki frazeologiczne na trzy grupy.

1. Wspólna konotacja w obydwu językach:

Świń z tobą/z nim nie pasłem – Wo haben wir denn zusammen Schweine gehütet? [Gdzie więc razem paśliśmy świnię?] → nie ma powodu do poufałości, nie znamy się dostatecznie

Świnia! Ty świnię! (Z kogoś jest kawał (strasznej) świni. Być świnią, okazać się świnią, postąpić jak świnią) – Schwein! (So ein Schwein!) [Świnia! Taka świnię!] → potocznie o człowieku nieprzyzwoicie się zachowującym, bezwstydny; także pejoratywne określenie człowieka, który jest bezwzględny, podły, oszukuje i nieetycznie postępuje wobec innych osób, oraz o człowieku, który jest bardzo brudny i zaniedbany lub prowadzi rozwiązły tryb życia; również jako wyzwisko – gdy nazywamy kogoś świnią i/lub chcemy nawymyślać komuś od świń

Znaczenie powyższych związków frazeologicznych pokrywa się w obydwu językach. Świnia jest tu słowem nacechowanym negatywnie. Ze świnią łączy się to, co ma związek z brudem. Ponieważ zwierzę to ma upodobanie do tarzania się w błocie i odchodach, jest też ucieleśnieniem nikczemności i nieokrzesania. Świnia jest także symbolem człowieka niemoralnego, nieuczciwego, niegodziwego, robiącego świństwo i łajdactwa.

Jak wynika z powyższego, cechami wspólnymi, które utrwały się w językowym obrazie świni w języku polskim i w języku niemieckim, są następujące obrazy:

- świnią to ktoś podły, ktoś, kto postępuje nieetycznie i nieprzyzwoicie,
- świnią to osoba brudna lub osoba uważana za brzydką,
- świnią to określenie osoby o małej wartości moralnej,
- świnią symbolizuje brak zażyłości,
- świnią to także osoba, która jest rozwiązła.

Warto w tym kontekście dodać, że taką samą pozytywną konotację w języku polskim i w języku niemieckim budzi świnią jedynie jako świnka skarbonka, która jest symbolem oszczędności. W minionych czasach świnią była dla biednych czymś w rodzaju „żywego pudełka z pieniędzmi”. Kupowano prosię, a potem żywiono resztkami z domu gospodarza, aby na zimę było gotowe do uboju. Podobnie jest

³¹ I. Bawej, *Związki frazeologiczne jako źródło błędów w kontekście językowego obrazu świata (na materiale języka polskiego i języka niemieckiego)*, „Lingwistyka Stosowana” 2012, nr 5, s. 183.

ze świnkami skarbonkami. Żywią się one oszczędnościami, nabierają masy, a gdy są już pełne – rozbija się je na kawałki. Pierwsze świnki-skarbonki były używane 1500 lat temu. Były one wykonane z pomarańczowej glinki „pygg” i miały kształty dzbanów o szerokich szyjkach. Przechowywano w nich różne produkty, np. sól. Z czasem zaczęto wrzucać do nich również pieniądze, aby zachować je na później. Pojemniki te nazywano w XVIII wieku „pygg bank”. Od tej nazwy wywodzi się dzisiejsze określenie świnka-skarbonka/Sparschwein³². Z powyższego wyłania się bardzo podobny obraz świni w języku polskim i w języku niemieckim. Pomiedzy językami mogą jednak wystąpić różnice konotacyjne, uwarunkowane czynnikami historycznymi, gospodarczymi czy tradycjami nawet sprzed wielu stuleci, sprawiające, że te same osoby, obiekty, zjawiska wywołują odmienne asocjacje w różnych językach albo też cechy uwypuklane w jednym języku mogą być zupełnie nieznanne w drugim³³.

2. Konotacje typowe dla języka polskiego:

upić się (posp. schlać się, urznąć się) jak świnia, leżeć (pijany) jak świnia → wypić ponad miarę, bardzo się upić; pogardliwie o mężczyźnie, który wypił za dużo alkoholu

obeźreć się jak świnia (obżerać się jak świnia) → negatywne porównanie osoby, która zbyt dużo je, zjadła lub je w sposób nieestetyczny

Dobra świnia wszystko zje → określenie kogoś, kto jest bardzo żarłoczny

podłożyć komuś świnie → intrygując spowodować, że ktoś znajdzie się w sytuacji, która mu zaszkodzi i go skompromituje

odejść jak świnia od koryta → odejść bez podziękowania, bez słowa

Świnie powinien pasać → określenie osoby uważanej za głupią i nierozgarniętą, ktoś mniejszej wartości pod jakimś względem; służy jako określenie obelżywe, wskazujące na moralną niższość człowieka, człowieka mniej wartościowego pod względem cech intelektualnych

Człowiek nie świnia, wszystko zje → określenie kogoś, kto je dużo i wszystko, bez względu na to, czy jest niesmaczne czy przeterminowane

Szła świnia przez zboże, nie rzekła „Szcześć Boże” → ironicznie o źle wychowanym przechodniu

Świnie kojarzymy w języku polskim z szeregiem negatywnych wartości, a jedną z najmocniej utrwalonych cech w językowym obrazie świni w polskiej kulturze jest komponent braku dobrych manier i dobrego wychowania.

³² Por. *The Accidental Invention: The Origin of Piggy Banks*, www.thefinancial-brand.com/24204/history-of-piggy-banks [dostęp: 19.06.2015].

³³ I. Bawej, *Związki frazeologiczne...*, s. 178.

Konotacje semantyczne, jakie utrwały się w językowym obrazie tego zwierzęcia tylko w języku polskim, to:

- żarłoczość, nieumiarkowane obżarstwo i opilstwo,
- pijaństwo,
- gburowatość i niegrzeczność,
- głupota.

Tu należy dodać, iż świnia w czasie II wojny światowej symbolizowała w Polsce zdradę ojczyzny, ponieważ w latach okupacji powstało powiedzenie: *Tylko świnie siedzą w kinie, co bogatsze to w teatrze.*

Warto też wspomnieć, że chociaż *świnia* w języku polskim jest rodzaju żeńskiego, mówimy np. *Ale z niej świnia*, to takim epitetem określa się także mężczyzn, np. *Nieźla z niego świnia* czy *Każdy facet to świnia*.

3. Konotacje charakterystyczne dla języka niemieckiego:

kein Schwein (Das versteht kein Schwein) [Żadna świnia tego nie zrozumie] → żaden człowiek, żadna osoba (nikt tego nie zrozumie), określenie pejoratywne

ein armes Schwein [biedna świnia] → określenie osoby, która jest godna pożałowania, której należy współczuć, ponieważ dotknęło ją jakieś nieszczęście

Den Schweinen wird alles Schwein [Dla świń wszystko będzie świnia] → kto ma zepsuty charakter, zawsze będzie we wszystkim widział coś złego czy nieprzyzwoitego, w języku polskim mówimy „głodnemu chleb na myśli” lub ostrzej, że komuś tylko świństwa w głowie

schwitzen wie ein Schwein [pocić się jak świnia] → porównanie do świni kogoś, kto nadmiernie się spocił, np. przy wysokiej temperaturze, wysiłku fizycznym czy w lekkich stanach emocjonalnych; w języku polskim mówimy w takiej sytuacji, iż ktoś spocił się jak szczur

bluten wie ein (gestochenes) Schwein [krwawić jak zarzynana/zabijana świnia] → porównanie do zarzynanej świni kogoś, kto gwałtownego i obficie krwawi po silnym urazie; w języku polskim mówimy, że ktoś krwawi jak zarzynany prosiak

schreien wie ein gestochenes Schwein [krzyczeć jak zarzynana świnia] → bardzo często porównuje się w języku niemieckim osobę, która głośno krzyczy, do zabijanej świni; po polsku mówimy wydzierać się na całe gardło, drzeć się wiebogłose, drzeć się jak opętany lub jak stare prześcieradło; porównanie do bielizny pościelowej w języku polskim bierze się stąd, że przedzierane na pół prześcieradło, zwłaszcza płócienne, wydaje nieprzyjemny odgłos

Z powyższych związków frazeologicznych wynika, iż świni przypisuje się w języku niemieckim, tak jak w języku polskim, wiele cech negatywnych: od bardzo głośnego zachowania, przez prześladowane nieszczęścia i brak dobrych manier, po zepsuty charakter.

Jeśli chodzi o asocjacje w języku niemieckim, najbardziej charakterystyczne cechy negatywne, które symbolizuje świnia, to:

- zbyt głośne zachowanie,
- obraz kogoś, kto się bardzo spocił lub mocno krwawi,
- określenie kogoś, o kim chcemy lekceważąco powiedzieć *nikt, żaden*,
- osoba, której współczujemy i która jest godna pożałowania.

Z perspektywy języka i językowego obrazu świata okazuje się, iż czasami możemy nieco inaczej konceptualizować w poszczególnych kulturach określony wycinek rzeczywistości. Świnia może bowiem budzić w języku niemieckim także pozytywne skojarzenie, którego nie mają Polacy. Dowodem na to jest przytoczony na początku frazeologizm *Schwein haben (Glück haben)* – ‘mieć szczęście’, np. *Da haben wir ja noch mal Schwein gehabt!* [Znowu mieliśmy szczęście!]. Nie wskazuje on na posiadanie świni na własność, tylko symbolizuje sprzyjający los, pomyślność, które są po naszej stronie. Pochodzenie tego zwrotu prawdopodobnie odnosi się do średniowiecznego zwyczaju, gdy podczas zawodów najgorzej wypadający otrzymywał jako nagrodę pocieszenia świnie, chociaż sobie na nią nie zasłużył³⁴.

Jak podkreśla Wierzbicka³⁵, wszystko to, co odnosi się do kultury materialnej, zwyczajów, tradycji, instytucji, odnosi się także do wartości, jakim hołdują poszczególne narody, do ich postaw, poglądów na świat, do określonego sposobu życia i określonego sposobu myślenia charakterystycznego dla danej społeczności czy danej wspólnoty językowej.

Pytanie o językowy obraz świni jest zatem pytaniem o to, co jest uwarunkowane kulturowo i jakie cechy są charakterystyczne dla językowego obrazu zwierzęcia w poszczególnych kulturach. Konotacje w języku polskim i w języku niemieckim związane są z negatywnym wartościowaniem, a dowodem na to jest nazywanie kogoś *świnią* lub porównywanie kogoś do *świni*. Świnia określa w obydwu językach pejoratywne cechy człowieka. Mamy jednak dwa wyjątki: polska i niemiecka świnka skarbonka oraz szczęście w języku niemieckim.

Język odsyła nas do świata kultury, ale jednocześnie do codzienności. Niektóre cechy językowego obrazu świata mieszczą się w świadomości użytkowników danego języka od wielu pokoleń, a potwierdzeniem tego mogą być także frazeologizmy zaczerpnięte z Biblii³⁶. Przysłowiowa głupota, polegająca na *rzucaniu pereł przed wieprze* – *Perlen vor die Säue werfen*, nawiązuje do Ewangelii według św. Mateusza (Mt 7,6), gdy ofiarowujemy coś wartościowego komuś, kto na to nie zasługuje i nie potrafi tego docenić („Nie dawajcie psom tego, co święte, i nie rzucajcie swych pereł przed świnie, by ich nie podeptały nogami, i obróciwszy się, was nie

³⁴ Duden. *Redewendungen*, Mannheim 2002, s. 692.

³⁵ A. Wierzbicka, *Słowa klucze...*, s. 17, 21.

³⁶ K. Stępińska, *Językowy obraz róży w serbszczyźnie*, [w:] *Rosliny w języku i kulturze*, red. K. Szczęśniak, Gdańsk 2011, s. 86.

poszarpały”). Zakres znaczeniowy przytoczonego powiedzenia jest taki sam w całej kulturze chrześcijańskiej. Jednak odmienna w każdym języku percepcja rzeczywistości, wynikająca ze specyfiki kulturowej czy językowej, sprawia, że nie zawsze sytuacje użycia znaków językowych są takie same. Dlatego w języku polskim mówimy o świniach i wieprzach, a w kulturze niemieckiej o maciorach.

Każdy naród reaguje specyficznymi dla siebie asocjacjami na określone sprawy. To, że w innej kulturze inaczej kojarzy się dane zjawisko, wynika z tego, że ludzie w różnych kulturach łączą często coś innego z tą samą rzeczą, inaczej na nią patrzą, inaczej ją pojmują, oceniają i odbierają. Chodzi tu o inną analizę rzeczywistości, która nas otacza i która składa się z niezliczonej ilości cech, z których człowiek wyróżnia te, będące dla niego w jakiś sposób istotne, a preferencje różnią się w zależności od kultury³⁷.

Frazeologizmy są związane z sytuacją historyczną, kulturową, gospodarczą czy społeczną danego narodu, wskutek czego dają pewien określony obraz świata w jego języku. Są odbiciem stylu życia typowego dla danej społeczności i charakterystycznego dla niej sposobu myślenia. W nich zakodowane są przeszłe doświadczenia społeczeństwa. Dlatego językowy obraz świata może być w każdej kulturze nieco inny, mimo że leksyka różnych narodów może być sobie bliska³⁸.

Podsumowanie

Człowiek, obcując ze światem, zdobywa określone doświadczenie, które zostaje zakodowane w języku. Często są to doświadczenia, które mają znaczenie tylko dla danej społeczności językowej i kulturowej, co znajduje potwierdzenie w wyżej przytoczonych związkach frazeologicznych ze słowami *świnia* i *Schwein*. Każda grupa językowa posiada własną specyfikę dotyczącą otaczającej rzeczywistości, w której wyrażone są charakterystyczne dla niej sposoby myślenia, wzorce zachowań czy wartości.

W dzisiejszych czasach, gdy dochodzi do licznych spotkań pomiędzy przedstawicielami różnych kultur na różnych szczeblach, same umiejętności językowe bardzo często nie wystarczą. Jeżeli interpretujemy to, co mówią czy robią cudzoziemcy, patrząc przez pryzmat naszej kultury, opierając się na naszych własnych tradycjach kulturowych, może dojść do nieporozumień i błędnych zachowań.

Język należy traktować jako efekt i narzędzie „przyswajania” świata przez człowieka. W każdym języku zawarty jest określony sposób widzenia świata i jego elementów. Nie można zatem oddzielać języka od kultury. Musimy pamiętać, że nawet dobra znajomość języka obcego przy niedostatecznej znajomości kultury

³⁷ E. Łuczyński, J. Maćkiewicz, *Językoznawstwo ogólne...*, s. 41.

³⁸ A. Wierzbička, *Słowa klucze...*, s. 23; K. Stępińska, *Językowy obraz róży...*, s. 75.

kraju języka docelowego może spowodować błędy na płaszczyźnie pragmatycznej w bezpośrednich kontaktach z jego użytkownikami.

Mam świadomość, iż temat, który podjęłam, nie został wyczerpany, a analiza leksemów *świnia/Schwein* jest niewystarczająca i należałoby ją wzbogacić na przykład tekstami literackimi lub potocznymi, żartami językowymi (w tym dowcipami politycznymi), które mogłyby dać szerszy ogląd badanego problemu. Niniejszy artykuł może być przyczynkiem do dalszych badań w tym zakresie.

Bibliografia

- Anusiewicz J., *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław 1995.
- Anusiewicz J., *Problematyka językowego obrazu świata w poglądach niektórych językoznawców i filozofów niemieckich XX wieku*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin 1999.
- Anusiewicz J., Dąbrowska, A., Fleischer M., *Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej*, [w:] *Język a Kultura*, t. 3, red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, Wrocław 2000.
- Banach B., *Interkulturowe tendencje we współczesnej glottodydaktyce*, „Przegląd Glottodydaktyczny” 2001, t. 17.
- Bawej I., *Związki frazeologiczne jako źródło błędów w kontekście językowego obrazu świata (na materiale języka polskiego i języka niemieckiego)*, „Lingwistyka Stosowana” 2012, nr 5.
- Bednarczyk A., *Kulturowe aspekty przekładu literackiego*, Katowice 2002.
- Dakowska M., *Psycholingwistyczne podstawy dydaktyki języków obcych*, Warszawa 2008.
- Duden. Das Bedeutungswörterbuch*, Mannheim 2002.
- Duden. Redewendungen*, Mannheim 2002.
- Grucza S., *Struktura i funkcja słowników glottodydaktycznych. Słowniki do nauki języka obcego*, „Przegląd Glottodydaktyczny” 2001, t. 17.
- Grzegorzczkova R., *Pojęcie językowego obrazu świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin 1999.
- Kadrič M., Kaindl K., Kaiser-Cook M., *Translatorische Methodik*, Wien 2010.
- Kępa-Figura D., *Kategoryzacja w komunikacji językowej na przykładzie leksemu „ptak”*, Lublin 2007.
- Kopaliński W., *Słownik symboli*, Warszawa 1990.
- Langenscheidts. Großwörterbuch. Deutsch als Fremdsprache*, Berlin 1993.
- Łuczyński E., Maćkiewicz J., *Językoznawstwo ogólne. Wybrane zagadnienia*, Gdańsk 2002.
- Nowy słownik języka polskiego*, red. E. Sobol, Warszawa 2002.
- Pörings R., Schmitz U., *Sprache und Sprachwissenschaft. Eine kognitiv orientierte Einführung*, Tübingen 2003.
- Sapir E., *Kultura, język, osobowość*, Warszawa 1978.
- Skorupka S., *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa 1989.
- Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. 1–3, Warszawa 1985.

- Spilmann H.O., *Einführung in die germanistische Linguistik*, Berlin 2000.
- Stępińska K., *Językowy obraz róży w serbszczyźnie*, [w:] *Rośliny w języku i kulturze*, red. K. Szcześniak, Gdańsk 2011.
- Tabakowska E., *Bariery kulturowe zbudowane są z gramatyki*, [w:] *Przekład – język – kultura*, red. R. Lewicki, Lublin 2002.
- The Accidental Invention: The Origin of Piggy Banks*, www.thefinancial-brand.com/24204/history-of-piggy-banks.
- Tokarski R., *Językowy obraz świata w metaforach potocznych*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin 1999.
- Wierzbicka A., *Słowa klucze. Różne języki – różne kultury*, tłum. I. Duraj-Nowosielska, Warszawa 2007.
- Zawadzka E., *Nauczyciele języków obcych w dobie przemian*, Kraków 2004.